

Stratifikační teorie

Stratifikační teorie a empirické výzkumy stratifikace různých společností jsou výraznou součástí západní sociologie i buržoazní ideologie a v posledních padesáti letech zvláště americké sociologie. Máme-li kriticky zkoumat jejich podstatu a pokusy o jejich rozvíjení a aplikaci na výzkum naší socialistické společnosti, musíme historicky sledovat jejich teoretické a ideologické zdroje a vývojové stupně. Tak vystoupí i ona důležitá stránka stratifikačních teorií a výzkumů, kterou nemůže marxistická sociologie pomíjet nebo podceňovat — totiž skutečnost, že se vyvíjely v protikladu k marxistické koncepci společenských tříd a třídního boje a že dodnes tato jejich stránka slouží jako ideologický nástroj boje proti marxismu a komunistické ideologii.

Nebudeme zde opakovat základní poučky marxistického materialistického pojetí dějin. Je známo, že vidí v třídní struktuře a v třídním boji klíčovou strukturu k pochopení dynamiky společenského vývoje a socialistické revoluce chápe zároveň jako postupný přechod k likvidaci společenských tříd, k odstranění třídních zájmů, k sociální rovnosti všech pracujících a k spravedlivému rozdělování společenského bohatství. Marxistická teorie se stala základem politické činnosti komunistických stran a praktického budování beztřídních společností — v ostrém boji proti vládnoucím kapitalistickým třídám i proti jejich zbytkům a spojencům v socialistických zemích v epoše třídně rozděleného světa.

Marxova a Engelsova teorie zůstala i v západním sociologickém myšlení nejvýznačnější, nejucelenější a také *nejvlivnější* koncepcí vlastně až do dvacátých let tohoto století, snad s výjimkou teorií Maxe Webera. Na tom nemohly nic změnit ani útoky revizionistů, ani notoricky se opakující argumenty buržoazních sociologů. O velké síle marxistických idejí o třídní

struktuře a dynamice společností svědčí koneckonců skutečnost, že i v samotné západní sociologii se stále více přežívají koncepce, které se staly módními hlavně od třicátých let a v jistém směru vrcholily funkcionalistickými teoriemi po druhé světové válce. A právě nejvýznamnější představitelé pocítují nutnost znovu se vyrovnávat s marxistickým učením, jehož nepřekonatelná váha je především v tom, že postihuje *skutečnost* třídního aspektu sociální struktury kapitalistických zemí a třídní základ mezinárodních vztahů a konfliktů.

Už u Maxe Webera nacházíme propracovanou koncepci, která sice v různých směrech rozvíjela sociologické poznání, ale znamenala zásadní rozchod s marxistickou teorií tříd a typický pokus „nahradit“ ji „složitější“ teorií (není náhoda, že právě funkcionalistická teorie znovu „objevovala“ Webera). Jako mnozí revizionisté líčí Weber marxistickou teorii tříd nesprávně jako „ekonomickou koncepci“ a „ekonomický determinismus“, v němž třídní postavení je určováno jen ekonomickým postavením (které Marx ve skutečnosti chápal jako podstatný objektivní základ, aniž by podceňoval politické a ideologické faktory formování společenských tříd a rozvoje třídního boje). Weber proti tomu staví „vícerozměrný“ model stratifikace, v němž dominuje systém tří proměnných — „ekonomické“, „prestížní“ a „mocensko-politické“. Weber se na ně formálně dívá jako na faktory utvářející „třídy“, „statusové skupiny“ a „strany“.¹ Přejímá sice Marxův důraz na některé ekonomické determinanty tříd (vlastnictví), ale ve svém systému společenské „stratifikace“ vidí fakticky jako ústřední nikoli pojem společenské *třídy*, nýbrž pojem sociálního *statusu*. Tak se dochází k bodu, kdy třídní struktura se *nahrazuje* „statusovou hierarchií“.

Sociální „status“ je determinován pře-

¹ H. H. Gerth, C. Wright Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology*, New York 1946; zvl. „Class, Status, Party“, s. 181–187.

devším *subjektivními* faktory společenské-
ho vědomí — sociálním oceňováním presti-
že, diferenciálním *hodnocením* rolí (statu-
sových pozic): jím vzniká *statusová* hier-
archie; v ní jsou statusová privilegia stej-
ně významná jako „ekonomické“ faktory.
Namísto třídní struktury nastupuje *statu-
sová stratifikace*, rozdělení společnosti na
„horní“, „střední“ a „dolní“ vrstvy podle
různých prvků, které hrají úlohu v hod-
nocení pozic a rolí jednotlivců (vlastnictví,
příjmu, náboženství, původu, rodiny, pří-
slušnosti ke klubům atd.). Politicky a ideo-
logicky nastupuje tak na místo třídního
boje za sociální *revoluci* objektivistické a
„neangažované“ zkoumání různých forem
rozložení „statusových vrstev“ v „moder-
ních“ (nebo „tradičních“ či „primitivních“)
společnostech.

Počátkem dvacátého století se těžiště
vývoje buržoazní sociologie začíná přenášet
do USA. I „stratifikační“ analýzy tam dostá-
vají nové impulsy, poprvé na základě *em-
pirických* sociologických výzkumů. Ale dří-
ve než je uvedeme, je bezpodmínečně nut-
né si uvědomit specifický charakter *ideo-
logie* „amerického“ kapitalismu v USA.
Bylo by hrubým omylem chápat stratifi-
kační teorie a výzkumy ve vývoji americké
sociologie jen jako produkt „vědeckého“
zkoumání. Nekriticky přejímat „poznatky
americké sociologie“ znamená ve skuteč-
nosti *přejímat i ideologii*, z níž vyrůstaly
a jejíž prvky obsahují.

Zvláštní rysy americké ideologie vyplý-
vají ze specifického historického vývoje.
V evropských zemích vyrůstal kapitalistick-
ý systém z lůna feudálních společností,
které byly pregnančně diferencovány podle
společenských „stavů“ na vládnoucí třídy
šlechty a duchovenstva a na nevolné, pod-
dané rolnictvo. Psychologicky se třídní roz-
dělení společnosti jevílo jako kastovní zří-
zení a sami ideologové buržoazních revo-
lucí objevovali momenty třídního boje
v historickém procesu. Kapitalistickou in-
dustrializací byl feudální třídní systém,
založený na vlastnictví půdy, vystřídán
novodobou třídní strukturou buržoazie a
proletariátu, založenou na průmyslové vý-
robě a průmyslovém vlastnictví. Proto
v Evropě bylo *třídní vědomí*, vědomí třídní
diferenciace poměrně silné, a bylo nadto
posilováno rozvojem socialistické ideologie
a dělnickým hnutím.

Naproti tomu USA neprošly feudálním

obdobím vývoje společnosti. V první etapě
osídlování měli všichni přistěhovalci rela-
tivně neomezené možnosti získávání půdy.
Proti tradiční ideologii založené na „askrip-
tivních“ principech *zděděných* privilegií se
šířila ideologie rovných příležitostí pro
prostého člověka, který má „stejnou šan-
ci“ společenského vzestupu, když tvrdě
pracuje na základě svých vlastních schop-
ností. Tak se ustavovala ideologie pracov-
ního *výkonu* jako prostředku dosahování
společenského postavení a rozvíjel se roz-
por mezi sociální *realitou* a tradiční ame-
rickou ideologií *beztrádnosti*.

Nechť k „veřejnému“ uznávání třídních
rozdílů přetrvala i v rychlém procesu in-
dustrializace USA, z něhož země vyšla jako
nejvyspělejší kapitalistická mocnost, ale
zároveň také jako společnost velkých tří-
dních rozdílů, v níž hrají význačnou úlohu
privilegia vlastnictví, bohatství a moci.
Jasně se ukazuje, že rodiny i jednotlivci
zdaleka nežijí ve stejných sociálních pod-
mínkách a nemají „stejně příležitosti“. Ale
víra v „americký způsob života“ u prů-
měrného Američana stále silně přžívá a
je udržována masovými sdělovacími pro-
středky.

Snaha zastírat reálnou třídní strukturu
americké společnosti se projevuje i u vědců
a odborníků, zvláště v oblasti společen-
ských věd — a typicky v *sociologii*. Do-
svědčuje se tak, jak silně jsou společenské
vědy spjaty s vládnoucí ideologií. Charak-
teristické je nahrazování koncepce společ-
enských tříd koncepcí společenských
„vrstev“ (analýzou „stratifikace“). Vychází
se z tvrzení, že teorie třídní struktury ne-
odpovídá společenské skutečnosti v USA,
kde jde v sociální diferenciaci v podstatě
o statusovou hierarchii, jejíž hranice jsou
plynulé — na rozdíl od dichotomické po-
vahy antagonistických společenských tříd.
Faktory, které pak v sociologických analý-
zách formují jednotlivé sociální vrstvy,
jsou spíše výsledkem teoretického a meto-
dologického přístupu než obrazem skuteč-
ných sociálních podmínek.

V americké sociologii se od dvacátých let
objevují dva charakteristické *empirické*
přístupy ke zkoumání „stratifikace“ spo-
lečnosti, které se obvykle označují jako
„objektivní“ a „subjektivní“ a které usta-
vily dlouhodobou teoreticko-empirickou
tradiční.

První je „objektivní“ přístup, který se

konstituoval v práci Roberta a Heleny Lyndových *Middletown* při analýze stratifikačního systému typické americké lokální komunity (městečka Muncie, Ind.). Stejně jako napříště běžné v americké sociologii se „třída“ (class) ztotožňuje se společenskou „vrstvou“, která se charakterizuje v podstatě jednoduše na základě dělení podle *zaměstnání*: společnost lokální komunity se pak dělí na „obchodní“ a „dělnickou“ třídu (nebo na „bílé“ a „modré“ límečky). Pociťovalo se ovšem, že samo zaměstnání nepostačí k zařazení jednotlivců do „třídního“ systému komunity. Proto se zabírala diferencovanější škála faktorů — přičemž „objektivní“ přístup zdůrazňoval některé formy *ekonomických* závislostí: uvažovaly se faktory povolání, vzdělání, kvalifikace, příjmu, vlastnictví, bohatství a majetku.

„Subjektivní“ přístup je spjat s dílem W. Lloyda Warnera a jeho spolupracovníků, kteří o 10 let později, v třicátých letech, podnikli pionýrské dílo empirického výzkumu stratifikace lokální komunity. Proslulá práce *Yankee City* spočívá na zcela jiné metodě — na pokusu zjistit dotazováním obyvatel Newburyportu, jak sami vidí stratifikační systém („třídní strukturu“) této komunity především na základě hodnocení *prestiže* a *vážnosti*. Definice společenských vrstev je tak ponechána respondentům samým, jejich *subjektivním* názorům, a závisí na shodě v hodnocení. Warner na základě tohoto výzkumu objevil systém *statusové hierarchie* o šesti vrstvách (vyšší horní — nižší horní — vyšší střední — nižší střední — vyšší dolní — nižší dolní), který se pak stal v jistém smyslu „klasickým“ vzorem (a byl rozšířením obvyklého jednoduššího dělení na „horní“, „střední“ a „dolní“).

Pokusy o operacionalizaci problému sociální stratifikace vyústily v kombinaci dvou řad ukazatelů, použitých v technice „vyhodnocené participace“ (evaluated participation) a „indexu statusových charakteristik“ (index of status characteristics) (viz Warnerovu práci *Social Class in America* z r. 1949).

První technika, která měla postihnout aktuální participaci na životě komunity, se opírala o subjektivní informace o atributech a projevech chování statusové pozice.

Byla založena na výpovědích kvalifikovaných informátorů, kteří zařazovali jedince do „třídní konfigurace“ podle shody informátorů o „třídní příslušnosti“, podle identifikace jedinců se skupinou na základě určitých symbolů, statusové vážnosti vycházející ze znaků seřazených informátory jako „vyšší“ a „nižší“, srovnání s jinými jedinci již zařazenými, členství v institucích a skupinách, jako církev, klub apod. Od respondentů nebyly vyžadovány přímé údaje o příslušnosti k třídám, ale odpovídě na otázky, které se na ně vztahovaly nepřímě. Tato technika je technikou „indexu statusových charakteristik“ (vyvinutou až při výzkumu Jonesvillu) a je doplněna o tyto socioekonomické „charakteristiky statusu“: povolání, zdroj příjmu, typ obývaného domu, umístění bydliště a kombinace vzdělání a příjmu.

Tyto charakteristiky různé váhy se v indexu kombinovaly s kategoriemi. Celkový důraz na prestiž zakrýval mocensko-politické faktory třídní struktury.

Subjektivní přístup navrhuje problém, kdo má zařazovat jedince do stratifikačního systému — respondenti podle svého subjektivního hodnocení, anebo sociologové podle objektivních ukazatelů? Je názor dotázaných členů komunity skutečně konečnou determinantou *sociální reality*? I kdyby „výzkum veřejného mínění“ ukazoval, že většina lidí považuje danou strukturu za beztřídní, je to už eo ipso validní postižení objektivního stavu? Určitě ne: jde jen o výroky o tom, co si lidé *myslí*. Jejich vědomí může být ovlivněno předsudky a ztvárněno nejrůznějšími faktory.

Jiný problém je, zda vrstvy statusové hierarchie zjišťované ve struktuře se objevují i na celospolečenské hladině. Warner nebyl s to nalézt například rozdíl mezi „vyšší horní“ a „nižší horní“ vrstvou ani v malé komunitě na americkém Středozápadě (*Democracy in Jonesville*). Je zřejmé, že v lokálních komunitách hrají psychologické faktory daleko větší roli vzhledem k významu rodinných pout a primárních skupin, zatímco v stratifikaci větších měst vystupují do popředí ekonomické faktory vlastnictví, příjmu, vzdělání apod. a „prestižní třídy“ mají malý význam. Tím

² Zmíníme se jen v poznámce o „psychologické“ koncepci společenské „třídy“, kterou reprezentuje dílo R. Centerse (*The Psychology of Social Class*, 1949). Jde o subjektivní konstrukci podle sebezařa-

zení jedinců do obrazu *společenské diferenciacce* (self-identification class). Rozhoduje pocit příslušnosti k vrstvě v tradičním členění statusové hierarchie (vyšší-střední-níží).

méně oprávněné je ztotožňování „statusové“ struktury komunit s celkovou třídní strukturou společnosti² (Warnerem zkoumané lokality byla malá města do 20 000 obyvatel).

Jak potom vypadá takový „klasický“ americký obraz „třídní struktury“ (stratifikace)? Uvedme příklad „pětivrstvého“ členění, odvozeného z empirického materiálu získaného A. B. Hollingsheadem a F. C. Redlichem ve studii o sociálních třídách v New Havenu.³ Většina sociologů používá této pětivrstvé konceptce jako obrazu celonárodní stratifikace.

Do „horní třídy“ bylo zařazeno 3,4 % populace New Havenu. Standardně to byli příslušníci starých rodin, bohatí, s velkým prestižem a mocí: v této vrstvě se koncentrovaly tři kritické proměnné — bohatství, status, moc. Podle zaměstnání to byli členové exekutivy, vyšší úředníci a ředitelé velkých podniků. Dospělí byli asi z 53 % stabilní ve svých pozicích ve dvou nebo více generacích a asi z 47 % mobilní z nižších vrstev. Zděděné bohatství umožňovalo „vyšší životní styl“; příjem ze zaměstnání nebyl hlavním finančním zdrojem rodiny. Byla to vrstva s nejvyšším vzděláním: doba školní docházky u mužských hlav rodin byla průměrně 17,6 let.

Charakteristická byla návštěva soukromých škol a předních universit, jako je Yale, Harvard, Princeton. Horní třída žila v bytech od „menších“ (8–10 pokojů) do 25–30 pokojových a vlastnila další vily nebo „chaty“ v módních letoviscích. Pro životní styl byla charakteristická snaha po soukromí a izolaci od „nižších tříd“ (typický byl systém klubů s výlučným členstvím). Šlo o sociální a ekonomickou „elitu“ americké společnosti, zahrnující kolem 3 % celkové populace.

„Horní střední třída“ zahrnovala 9 % populace New Havenu. Byla to značně mobilní skupina (74 % mobilních v průběhu života). 49 % mužských hlav rodin byli manažeři, 31 % inženýři, technické, účetní, učitelé apod. 71 % mužů bylo absolventy vysokých škol. Byli to aktivní vůdci komunity, vykonávali politiku rozhodnutou „nahore“. Tato vrstva představuje cíl a ideál pro široké vrstvy, viditelný a veřejný blahobyt dosažený „výkonem“ a vyznačený masovou spotřebou. Je

modelem pro všechny, kteří se chtějí dostat „nahoru“, a je idealizována filmy, magazíny apod.

„Nižší střední třída“ zahrnovala 21 % populace a byla typickou vrstvou „zaměstnanců“. 51 % bylo zaměstnáno v administrativě a na úřednických místech. Polodoborných nebo technických zaměstnanců bylo 9 %, mistrů nebo kvalifikovaných dělníků 16 %. Důležitá byla zaměstnanost žen (28 %). Typická rodina žila v 5–6 pokojovém domě v dobrých předměstských oblastech v podmínkách materiálního komfortu. Byli to absolventi středních nebo odborných škol, kteří žili ještě na slušné a respektované úrovni sociálního statusu. Jde o typickou „střední“ vrstvu ve všech ohledech, včetně způsobu života, která je do velké míry nositelkou konzervativních názorů a postojů.

„Dělnická třída“ („vyšší dolní“) zahrnovala téměř polovinu populace (48,5 %). 35 % mužů bylo kvalifikovaných dělníků (typicky manuálně pracujících), 52 % polokvalifikovaných. Byli to „modré limečky“, členové odborových organizací. Ženy pracovaly, protože rodina nežila v trvalém dostatku. Průměrná školní docházka pro muže byla 9,4 roku. 79 % žilo v domech pro několik rodin. Životním cílem bylo „nějak se protlouct“. Mezi příslušníky vrstvy byly malé rozdíly v příjmech a malé šance vzestupu, malá participace na veřejných činnostech. Lepší vyhlídky měla mladá generace, která také v průměru měla vyšší vzdělání.

„Dolní třída“ („nižší dolní“) představovala 17 % výběrového souboru. Jde o vrstvu chudých, odcizených a bezmocných. Kahl odhadl, že tvoří 10 % celkové americké populace. Warner sem zařadil 25 % populace Newburyportu a 14 % Jonesvillu.⁴ V USA se tedy vrstva chudých pohybuje mezi 10–20 % populace (tj. 20–40 miliónů osob). V Hollingsheadově vzorku bylo 52 % dospělých mužů polokvalifikovaných a 46 % nekvalifikovaných dělníků. Mnoho druhů práce bylo sezónního typu a nezaměstnanost byla značně rozšířena. Více než dvě třetiny příslušníků této vrstvy žily v slumových oblastech. Vzdělání zde bylo nejnižší (u mužů asi 6 let školní docházky). Naděje na vzestup byly minimální.

To je tedy typický příklad „stratifikač-

³ A. B. Hollingshead, F. C. Redlich, *Social Class and Mental Illness*, New York 1958.

⁴ J. A. Kahl, *The American Class Structure*, New York 1957.

ního výzkumu“. Můžeme říci, že novější výzkumy se od něho neliší *podstatou*, nýbrž metodologickými a technickými detaily. To plně platí i o velmi vlivném novějším směru americké sociologie, strukturálním funkcionalismu, který silně ovlivňoval i naši sociologii šedesátých let.

Strukturální funkcionalismus vlastně jen rozvíjí tradici americké buržoazní sociologie, a to jak po stránce teoretické, tak po stránce konstrukci různých „empirických modelů“ stratifikace a jejího „měření“. Bez ohledu na nepodstatné rozdílnosti v přístupu jednotlivých funkcionalistů můžeme říci, že jejich teorie stratifikace, „rozvrstvení“ společnosti vychází z teze o rozdílném funkcionálním významu rolí v sociálním systému z toho hlediska, že některé role jsou strategické pro udržení „základních funkcionálních potřeb systému“, kdežto jiné jsou méně významné, nedůležité, nahraditelné. Základními funkcionálními potřebami „společenského systému“ (abstraktně a nehistoricky pojatého) jsou pak adaptace, integrace, řízení napětí a udržování hodnotových vzorů. Některé role sice mohou být pro společnost nutné, ale neovlivňují bezprostředně stabilitu systému. Jiné role, a to právě ty „nejvýznamnější“, vyžadují velkou kvalifikaci, vysoké vzdělání a velkou zodpovědnost, schopnosti apod. — vlastnosti, kterých je v dané populaci „držitelů rolí“ nedostatek a které jsou vzácné.

Vzniká tak problém, jak dosáhnout toho, aby právě kritické a nejvýznamnější role byly obsazeny osobami s požadovanými vlastnostmi a schopnostmi a aby jednotlivci byli motivováni k získávání vzdělání, k přejímání odpovědnosti, k výkonu apod. Prostředkem toho je systém diferencovaných odměn, jimiž jsou *bohatství, moc a prestiž*. Protože role v „sociálním systému“ nemohou být nikdy „rovné“ svým významem pro udržení systému, jsou nerovnost a stratifikace ve „společnosti“ (tj. v každé společnosti) *nutné* a nevyhnutelné. Vzniká tak typické „rozvrstvení“: Ti, kteří jsou na vrcholu stratifikační pyramidy (a „vrstvy“ jsou zcela v tradici prostě ztotožněny s *třídami*), jsou blíže kritickým funkcím sociálního systému, obsazují nejvýznamnější role a jsou „pochopitelně“ odměňováni „společností“ větším bohatstvím, mocí a prestiží. Prestiž může být chápán jako syntetický ukazatel, pro-

tože jeho diferenciací je v souladu s diferenciací příjmů, bohatství a moci. „Empirické modely“ výzkumů stratifikace používají pak oněch „tradičních rozměrů“ klasických výzkumů Warnerových a jeho následovníků.

Nebudeme se tu zabývat *celkovou* kritikou strukturálního funkcionalismu. Ta byla už provedena v mnoha publikacích — a dokonce z řad příslušníků jiných směrů buržoazní sociologie. Jasně byly prokázány zásadní teoretické omyly, empirická neudržitelnost základních tezí a rozpory se skutečností — například zastánci „konfliktualistického směru“. Ukázala se spekulativní abstraktnost, nehistorismus a ideologická funkce funkcionalistické teorie. Soustředme se na koncepci stratifikace společnosti a její charakteristiku, protože modely stratifikace, jak je vypracovala americká sociologie a zvláště strukturální funkcionalismus, se staly východiskem teoretické koncepce „operacionalizace“ a empirického šetření práce *Československá společnost* (Bratislava 1969), kterou zpracoval kolektiv autorů pod vedením P. Machonina a jež je svého druhu reprezentativním dílem uplynulé etapy československé sociologie.

Funkcionalistické teorie chápou rozvrstvení společnosti *netřídně*, opět vlastně jako *diferenciaci* společnosti podle příjmu (bohatství, majetku), moci (vlivu apod.) a prestiže na typické „vrstvy“ — horní, střední a dolní. Toto „rozvrstvení“ pokládají za nutné a nezbytné pro fungování *jakéhokoli* sociálního systému. Pojmově je tato diferenciací ztotožněna s třídní diferenciací („class“ obvykle označuje vrstvu). Nejen *nerovné* odměny (příjmy, podíl na moci, prestiž apod.), ale i velmi *podstatné* rozdíly v odměňování a v rozdělování společenského bohatství jsou tak teoreticky zdůvodňovány „funkcionálními potřebami“ „sociálního systému“, prohlášeny za věčné a nezbytné. „Stratifikace“ je tak zároveň chápána povýtce jako pozitivní „funkční“ rys sociální struktury.

Je jasné, že taková koncepce nemá nic společného s marxistickou teorií třídní struktury. Je však otázkou, zda tedy tradiční koncepce „stratifikace“ nemůže být použita *vedle* marxistické koncepce třídní struktury jako jakési její doplnění, „zjemnění“ apod. — a tím by byly jaksi „vy-preparovány“ její momenty třídně ideo-

logické. Ukazuje se však, a dokazuje to i případ *Československé společnosti*, že nelze přejímat stratifikační teorie buržoazní sociologie (především americké), aniž by se odstoupilo od marxistické analýzy. Naopak: převzetí těchto koncepcí *zkresluje* realitu socialistických společností a organicky vede i k přijetí dalších ideologických koncepcí buržoazní ideologie — koncepcí „průmyslových společností“ s beztržní „stratifikační strukturou“ v myšlenkové tradici, kterou jsme ukázali. Ale ještě než přejdeme dále k otázce, jak se vliv americké buržoazní sociologie obrazil v československé sociologii druhé poloviny šedesátých let a zvláště v práci *Československá společnost*, chceme uvést případ „sebereflexe“ americké sociologie, který v mnohém výrazně postihuje její přístup k problému tříd a dotvrzuje správnost marxistické analýzy.

Ani v americké sociologii nejsou všichni ochotní brát za bernou minci to, co prezentuje „oficiální“ proud jako onen směr stratifikačních teorií a výzkumů, který jediné odpovídá „moderním“ požadavkům. Můžeme se odvolat i na velmi známého sociologa, který — přestože se nehlásí k marxismu a od marxistické koncepce třídní struktury se distancuje — ostře kritizuje tradiční přístup americké sociologie k otázkám tříd a stratifikace. Je jím Leonard Reissman, jehož dílo o třídách v americké společnosti je všeobecně známé.⁵ Ale asi méně známým je našim sociologům postoj, který Reissman zaujímá v poslední době po mnohaleté analýze amerických stratifikačních koncepcí a empirických výzkumů. Jeho kritika jasně potvrzuje naše závěry a byla by asi velmi poučná i pro autory *Československé společnosti*.

Reissman vyložil svoje kritické názory ve stati, kterou spolu s M. N. Halsteadem předložili 64. shromáždění Americké sociologické společnosti v r. 1969 pod názvem *Předmětem jsou třídy*.⁶ Explicitním cílem

stati je „podpořit nový zájem o třídy, rozvoj teorie, metodologie výzkumu a definování klíčových pojmů“.

Reissman se domnívá, že přes rozsáhlé teoretické a empirické studie v období po druhé světové válce americká sociologie *nedokázala* položit nejzákladnější otázky o povaze tříd a o třídní struktuře. Vyhnula se třídní analýze ve prospěch interpretací, které třídní strukturu americké společnosti zastírají i tam, kde by třídní analýza byla nabílední. Za jistou výjimku považuje jen směr, který se zabývá srovnávacími stratifikačními studiemi.⁷

Nejasnost, která v americké sociologii po desetiletích výzkumů vládne, pokud jde o otázku, zda rozdíl mezi sociálními vrstvami, které byly zjištěny, mají či nemají třídní charakter, je způsobena tím, že se nekladou správné a rozhodující otázky a namísto toho se vplouvá do tradičních vod s tradiční metodologií. Existují téměř nespočetné studie o „rozdílech“ mezi sociálními „vrstvami“ co do sociální participace, porodnosti, socializačních praktik atd. atd., ale vše, co se mění, jsou jen operacionální definice k arbitrárnímu dělení skupin daných vzorků a názvu skupin. I studie o sociální mobilitě natolik odrážejí nejistotu o třídní struktuře, že jsou mnohoznačné a rozporné. Příkladem může být i nejpodrobnější dílo o sociální mobilitě, *Americká struktura zaměstnání* P. M. Blaua a O. D. Duncana,⁸ ostatně hojně používané některými našimi sociology.

Ve srovnání s nejlepšími americkými pracemi vynikají díla západoevropských sociologů (Reissman má na mysli například Cola, Glasse, Dahrendorfa, Ossowského) jasností a cílevědomostí. Pro americkou sociologii plně platí námitka: jak je možné zavrhnout existenci tříd, když nebyly definovány ani ověřovány jejich funkce v průmyslově vyspělé společnosti? Američtí sociologové prostě nepostavili relevantní otázky o povaze tříd, třídní struk-

⁵ Leonard Reissman, *Class in American Society*, New York 1959.

⁶ Leonard Reissman, Michael N. Halstead, *The Subject is Class*, San Francisco 1969, 22 s., rotaprint.

⁷ Viz Raymond J. Murphy, *Some Recent Trends in Stratification Theory and Research*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 356, November 1964, s. 142–167.

⁸ Peter M. Blau, Otis D. Duncan, *The American Occupational Structure*, New York 1967.

Například nejprve se tvrdí, že nelze dát přímou odpověď na otázku, „zda pracující třída má menší šance vzestupné mobility než střední třída“ (s. 423), a formulace se mění v otázku, zda „lidé, kteří počínají svou kariéru jako manuálně pracující, mají

menší pravděpodobnost dosáhnout zaměstnaneckého statusu, který se liší od statusu jejich otců“ (s. 424). Odpověď pak je „ano“.

„Lidé, kteří začínají svou práci jako příslušníci dělnické třídy, mají na rozdíl od „bílých límečků“ méně šťastný osud a končí v zaměstnaneckých pozicích, které se málo liší od pozic jejich otců“ (s. 424). Jak má potom čtenář realisticky hodnotit další tvrzení, jako: „Míra vzestupné mobility v USA je dnes stále vysoká . . .“ (s. 426): „Vzestupná mobilita z dělnické třídy do nejvyšší zaměstnanecké vrstvy je v USA vyšší než v jiných zemích . . .“ (s. 434); nebo „Stabilita americké demokracie je nepochybně spjata s vyššími šancemi v USA . . .“ (s. 439).

tury a jejich funkcí. Otázka existence tříd je základní pro každou další diskusi. Je to *ideologická* otázka, která se však často formuluje jako otázka *jen* socialistické teorie — což souvisí se známým neudržitelným odmítáním „hodnotících soudů“ v sociologii. Samozřejmě otázka tříd musí být rozhodnuta i vlastními sociologickými argumenty, ale to neznamená, že není zároveň otázkou ideologickou. Všechna dosavadní data dovolují velmi rozdílné *interpretace* a sám přístup tradiční americké sociologie jasně ukazuje ideologické preference.

Typickým příkladem argumentace proti existenci tříd může být R. A. Nisbet (*Zánik a pád sociálních tříd*).⁹ Jeho závěr je, že pro realitu USA nejsou už třídy relevantní. „Pluralismus“ a „disperze“ udělaly z tříd „zastaralý“ pojem. Politická moc je „rozprostřena“ mezi voliče, ekonomická moc se hluboce změnila oddělením vlastnictví od kontroly korporací a sociální status byl „vyvázán“ z hierarchických sítí. Tak zní staronové, dnes spíše žurnalistické argumenty.

Ze samozřejmosti, že obrazu společenských tříd získaného analýzou předindustriálních společností nemůže být přímo použito k rozboru dnešní společnosti v USA, se dělají závěry, že sám pojem tříd vůbec se stal bezcenným. Proti tomu mnozí sociologové prokázali, že instituce kapitalistických průmyslových společností natolik zkoncentrovaly moc, že umožňují malým elitním skupinám (vojensko-průmyslovému komplexu a špičkám exekutivy a administrativy), aby legitimně vykonávaly téměř neomezenou kontrolu, a tím nutně vyhrocují třídní vztahy, byť přechodně zakrývané relativní prosperitou. To se pokoušel objasnit už C. Wright Mills a není těžké nalézt důkazy i u dnešních autorů.¹⁰ Tvzení Nisbeta a podobných se pak projevuje jako silně ideologické.

Američtí sociologové — pod záminkou preference „tvrdých dat“ — *typicky* zaměňují studium třídní struktury studiem *statusových* diferencí. Takový postup je meto-

dologicky přitažlivý. „Status“ se ukazuje jako pojmově proměnná veličina, a proto adaptabilní pro každou výzkumnou situaci. Je buď určován vlastním posuzováním subjektu, nebo nějakým operacionálním rozhodnutím. Obvykle je daný výběrový soubor populace arbitrárně rozdělen do dvou nebo více skupin v závislosti na mirách, které jsou výzkumníku k dispozici, jako jsou příjem, vzdělání, zaměstnání, sebezaražení — nebo nějaká kombinace těchto „dimenzí“. Toto kritérium je pak definováno jako nezávisle proměnná a použito k vysvětlení variace ostatních, závisle proměnných. Označení takto identifikovaných skupin může používat buď „třídní“, nebo „statusovou“ terminologii, ale konceptně se většina těchto studií zabývá *statusem* z hlediska *prestiže*, vážnosti nebo životního stylu.¹¹

Takové přístupy nemohou kriticky zkoumat existenci tříd ani ujasňovat jejich funkci v dnešní společnosti. Poskytují pouze masu dat o jiných postojových a behaviorálních hlediscích sociálních pozic, chápaných jako „status“. Studium tří amerických sociologických časopisů v období od r. 1965 do r. 1968 se zjistilo, že ze 195 článků pojednávajících o stratifikaci se 133 zabývalo *statusem* (68 %), jen 8 % třídami (a to na srovnávacím základě) a zbytek jinými kategoriemi. Tento pronikavý důraz na status není důkazem toho, že americká společnost není třídní, ale „statusová“. Je spíše projevem konvencí a ideologických faktorů.

Jedním z činitelů, který by měl měnit postoj amerických stratifikačních studií, je existence *chudoby* jako palčivého sociálního problému v USA. Není bez zajímavosti, že daleko největší část pojednání o chudobě a chudých v USA nepochází od sociologů, ale od lékařů, právníků a sociálních pracovníků. Sociologové vykládají chudobu daleko spíše v terminologii sociologie kultury: chudí netvoří žádnou třídu, nýbrž skupinu jednotlivců, kteří „sdílejí společné sady kulturních hodnot a očekávání“. Podle zjištění Rossiho a Bluma, kteří provedli rozbor literatury, je

⁹ Robert A. Nisbet, *The Decline and Fall of Social Class*, in: Tradition and Revolt, New York 1968. „Jakkoli může být pojem třídy užitečný při studiu historické minulosti nebo soudobých nezápadních společností, zvláště rozvojových, stal se téměř bezcenným pro výklad americké společnosti...“ (s. 106).

¹⁰ Viz např. G. William Domhoff, *Who Rules America?*, New York 1967. „Vládnoucí třída“ je horní sociální třída, která vlastní neúměrnou část bohatství země, dostává neúměrnou část příjmů a vysílá ne-

úměrný počet svých členů do skupin a institucí, které rozhodují a kontrolují“ (s. 5). „... Podobnost a semknutost lidí uvnitř sociální třídy by neměla být přeceňována, zvláště pro poměry v USA. Máme-li však charakterizovat kritiku pojmu „sociální třídy“, musíme říci, že je založena na modelech vykonstruovaných ze studia kast a feudálních sociálních struktur“ (s. 139).

¹¹ L. Reissman, M. N. Halstead, uved. dílo, s. 7.

tato interpretace nejčastější.¹² A tak čteme, že „chudí“, na něž se soustřeďuje značná pozornost novější literatury, jsou ti, jejichž příjem je nízký, kteří nedovedou úspěšně překonat svou chudobu a kteří představují pro společnost problémy. To je pojetí chudoby jako „kultury“ nebo svérázné „sub-kultury“, pojetí chudých jako skupiny lidí, kteří jaksi stojí mimo vlastní strukturu americké společnosti. Zdroj takového chápání chudoby je též jako v případě chápání tříd: odráží se tu „statusové“ pojetí stratifikace. L. A. Coser to charakterizuje výstižně: „Latentní důsledky tohoto důrazu na existenci a legitimnost subkultur jsou v tom, že »všichni Američané jsou si rovni«, i když jsou »odlišní«, a že americká střední třída je imperialistická svou vírou, že jen její vlastní hodnoty mají být preferovány.“¹³

Chudoba tak přestává být závažnou *třídní* situací a stává se adaptivním, funkcionálním a legitimním kulturním prostředím, není už zdrojem pokračující *nerovnosti* a deprivujících životních šancí, nýbrž „adaptivní kulturní odpovědi uvnitř prostředí chudoby“. Reissman sám soudí, že jedině správné by bylo uvažovat o chudobě z *třídní* perspektivy a tím získat významnou příležitost k výzkumu a vyjasnění stratifikace americké společnosti. „Kulturní“ koncepce chudoby vede k hlášení „statu quo“ politikou „zachování kultury“.

Podobně jako problém chudoby se stal naléhavým sociálním problémem americké společnosti i *rasový* problém a nutně se dostává do souvislostí úvah o *třídní* struktuře. I zde vidíme, jak jsou *třídní* aspekty tohoto problému zastírány a celá otázka se staví jako problém výlučně *rasový*, *etnický*, problém „kulturní“. „Černoši představují obecně nejdůležitější etnickou skupinu městské nižší třídy. Jejich problémy a tragédie jsou problémy dřívějších etnických menšin, ale hluboké ekonomické změny americké společnosti těžce zkomplikovaly jejich status a možnosti mobility... Rasové úvahy jen málo přispívají k analýze těchto otázek. Příliš často slouží jako kouřová clona, která maskuje reálné problémy... Ne rasové, nýbrž *třídní* rozdíly vy-

světluji existenci a trvání chudoby mezi městskými černochoy.“¹⁴

L. Reissman, sociolog, který se po léta zabýval stratifikačními teoriemi a empirickými výzkumy, shrnuje své poznatky zhruba do dvou bodů: američtí sociologové se trvale vyhýbají *třídní* analýze *bez dostatečných důkazů*; jejich zaměření má *čudně* zakrývané, ale zřetelně *ideologické* zdroje. Uvidíme, že totéž můžeme říci o práci *Československá společnost*.

Vraťme se teď k této práci československých sociologů z druhé poloviny šedesátých let. Z teoretické koncepce „operacionalizace“ a z charakteru empirického šetření *Československé společnosti* (a zčásti i z výběru literatury a odkazů) vidíme zcela jasně, že byly převzaty tradiční modely stratifikace, jak je vypracovávala americká sociologie, a zvláště strukturální funkcionalismus. Drobné odchylky v „měření“ jednotlivých „rozměrů“, příjmů, moci atd. jsou nepodstatné. Odchylka je v jiném použití „rozměru“ prestiže a v tom, že jako významný „rozměr“ byl přijat a „operacionalizován“ pojem „složitosti práce“ a z různých „rozměrů“ (pěti základních) byl vytvořen „syntetický status“. Diskutabilní cenu a význam takových „měření“ dobře objasňuje zasvěcená stať K. Berky *Kritické poznámky k pojetí měření v československé sociologii*, uveřejněná v Sociologickém časopise 5/1971, s. 545. Výsledkem velmi rozsáhlého šetření a „měření“ na základě uvedené teoretické koncepce je, že podle *Československé společnosti* má naše dnešní socialistická společnost *beztržní* „stratifikační“ strukturu „horních“, „středních“ a „dolních“ „vrstev“ „statusových“ (podle „syntetického statusu“) — zcela v duchu uvedených koncepcí buržoazní sociologie — strukturu, která je *obdobná* stratifikační struktuře ostatních „průmyslových společností“. Není ovšem divu, že byly zjištěny „základní podobnosti“ s „průmyslovými“ *kapitalistickými* společnostmi — když byla v podstatě přejata celá teoretická koncepce buržoazní sociologie. Statusové vrstvy jsou prezentovány jako obraz *reálné* sociální struktury naší společnosti. Co ale je na celém teoreticko-empirickém zkoumání

¹² Peter N. Rossi, Zahava D. Blum, *Social Stratification and Poverty*, Meeting of the Sociological Research Association, San Francisco 1967, rotaprint.

¹³ Lewis A. Coser, *Unanticipated Conservative Consequences of Liberal Theorizing*, *Social Problems*, 16, Winter 1969, s. 263.

¹⁴ James M. O'Kane, *Ethnic Mobility and the Lower-Income Negro: A Socio-Historical Perspective*, *Social Problems*, 16, Winter 1969, s. 310—311.

Československé společnosti věrohodné, co odráží skutečné poměry socialistické společnosti? Odhlédneme-li od existence společenských tříd, o nichž mluvíme na jiném místě, je nesporné, že naše společnost je *diferencována* na nejrůznější skupiny podle různých aspektů — příjmů, vybavení domácností, kvalifikace, vzdělání atd. Tvrdíme však, že rozdělení na víceméně kompaktní typické vrstvy „horní“ a „dolní“, které je charakteristické pro kapitalistické společnosti s velkými rozdíly ekonomicko-sociálními, *nelze* aplikovat na naši socialistickou společnost, resp. vyplývá jen z vykonstruovaných „modelů“ a velmi jednostranných „měření“. Nepostihuje typickou strukturu socialistické společnosti a její zásadní *odlišnost* od společnosti kapitalistické. Sám pojem „vrstev“, „strat“ (a „stratifikace“), který tradičně označuje *hierarchický* charakter sociální diferenciace („nahore—dole“, „chudí—bohatí“, „mocní—bezmocní“, „vysoký prestiž—nízký prestiž“), nemůže být takto prostě a jednoduše bez kritické analýzy pro socialistickou společnost použit.

Stejně tak například pojmy „podíl na moci“, podíl na řízení „demokracie“ apod. jsou v socialistické společnosti naplněny *jiným*, odlišným obsahem než v kapitalistických společnostech. Nemohou být „operacionalizovány“ a „měřeny“ tradičními způsoby buržoazní sociologie. I třeba otázka příjmové diferenciace je pojata v podstatě zkresleně, neuvažují-li se adekvátně výdaje socialistické společnosti na společenskou spotřebu a ostatní formy sociální politiky.

Ve skutečnosti všechny momenty vypovídají o tom, že naše socialistická společnost *není* typickou společností se statusovou hierarchií, nýbrž společností s historicky maximální *sociální rovností*, jak o tom píšeme v závěru. A v tom se výrazně liší od všech společností kapitalistických, byť byly jakkoli „průmyslové“. Sociologická teorie a sociologická „empirická šetření“, která tuto základní skutečnost neobrážejí a nezachycují, jsou prostě opravdovou „falešnou ideologií“.

To jistě neznamená, že naše *společnost* není společností *diferencovanou*. Uvažme například diferenciaci příjmů a majetku. I když vcelku u nás nejsou velké a podstatné rozdíly (ve srovnání s rozdělením v kapitalistických „průmyslových“ společ-

nostech — viz příklad, který uvádíme o skutečných poměrech v NSR), existují v jednotlivých případech a možná i v určitých skupinách. Jsou to ovšem rozdíly, které vznikly na základě *nesocialistického* a často nezákonného obohacování se, které je cizí principům socialistické společnosti. Výsledky šetření provedených v rámci *Československé společnosti 1967* nám mohou poskytnout různá i dnes užitečná data o různých momentech sociální diferenciace — pokud je prověřen způsob jejich získávání a zpracování. Ale jako celek práce zkresluje obraz socialistické společnosti a dokazuje jenom to, že marxistický sociologický přístup k analýze sociální struktury musí být zásadně odlišný.

Z tohoto hlediska musíme mít výhrady k hodnocení *Československé společnosti*, které provedl Z. Šafář v roce 1971 v *Nové Mysli* (č. 4, s. 588—597) v článku *K otázkám současné struktury socialistické společnosti*. Na tomto místě si povšimneme této nesrovnalosti: Autor se snaží mimo jiné ukázat, že s podobným přístupem ke struktuře socialistické společnosti, jaký je charakteristický pro *Československou společnost* — tj. s přejímáním koncepcí americké sociologie — se setkáváme i u některých sociologů jiných socialistických zemí („... s přejímáním pojmového i metodologického arzenálu nejrůznějších forem stratifikačních teorií [s různými stupni kritičnosti] se můžeme setkat jak v sociologii polské [bude zřejmě i novým problémem v sociologii sovětské], tak i v sociologii maďarské i naší, a to nejen v jasné vyjádřené podobě, jak to vidíme v monografii *Československá společnost*“). Jak se to snáší s jiným tvrzením autora, že zvláště sovětské sociologové zastávají zcela odlišný, třídní přístup k analýze sociální struktury, v němž odpovědí na otázku o základní diferenciální ose společenské struktury socialismu „je potvrzení existence *třídního* složení socialistické společnosti, a to se svou podstatou dvou neantagonistických tříd dělníků a rolníků a skupiny inteligence, s trvajícím úlohou dělnické třídy“ (s. 589)?

Vždyť Šafář soudí, že lze souhlasit a dokonce podtrhnout stanoviska těch, kteří kritizovali *netřídní* přístup *Československé společnosti*, a uznává, že převzetí nemarxistických modelů stratifikace a metod jejího zkoumání má „*výrazný* dopad na

interpretaci řady faktů, jež byly empiricky dokázány“, a dokonce mluví o „*nepochybné poplatnosti pravicovým ideologickým proudům*“ (s. 595)!

Teorie a empirie v knize „Československá společnost“

Základním markantním rysem knihy jsou podstatné nedostatky ve zvládnutí materialistické dialektiky jako metody společenskovědního bádání.

Dílo si činí nárok být prací, ve které „prakticky každé tvrzení je... — pokud není výslovně uveden opak — *podloženo* empirickým materiálem, i když tento materiál není vždy uváděn“ (s. 11). Ve skutečnosti kniha svým přístupem k sociální skutečnosti obsahuje podstatné prohřešky jak empiricko-positivistické, tak i spekulativní.

Ze závěrů, které v knize nejsou doloženy výsledky empirického výzkumu, jsou některé tak zásadního a dalekosáhlého významu, že by bylo potřebné, aby k nim byl empirický materiál v knize uveden — kdyby existoval! Jenže podle toho, jak je popsán projekt celého výzkumu, takový materiál zjevně schází. Jde o ostatně zčásti o otázky, jejichž empirický výzkum by byl daleko náročnější a na základě koncepcí *Československé společnosti* neuskutečnitelný. V knize není výslovně uvedeno, kdy jde o úvahy přesahující rámec sneseného materiálu. Některé obecné charakteristiky československé společnosti se v této knize formulují tak, jako by ze zobecnění a zhodnocení empirického materiálu vyplývaly. Ten ale postihuje ve skutečnosti jen úzce vybrané stránky nebo výseky některých společenských vztahů a vůbec neopodstatňuje zobecnění. Je pak zákonité, že nedostatek důkazů — zvláště pro obecné sociologická tvrzení — se nahrazuje *ideologickými* soudy, které jen zdánlivou „teorii“ překlenují propast mezi dílčím „faktickým materiálem“ a obecnými soudy. Tím se nejvíce vyznačují 1. kapitola a zejména 3. kapitola. Například v části 1.6. na str. 41–45 je provedena typologie „vertikální sociální diferenciace relevantní pro výzkum československé společnosti“. Rozlišují se typy: 1. kapitalistický, 2. dělnický (diktatura proletariátu), 3. byrokratický, 4. rovnostářský, 5. tech-

nokratický, kulturokratický, meritokratický, 6. socialistický. Tato typologie není v knize fundována žádnými doklady nebo argumenty, ani blíže rozvedena, jak by bylo nepochybné potřebné, odhlédneme-li už od její přímé nesouvislosti s materiálem výzkumu — tedy alespoň vzhledem k zřejmé a na první pohled problematické logické souřadnosti jednotlivých zde kladených typologických kategorií, které nemají hluboké zázemí marxistické historicko-genetické analýzy vývojových etap lidských společností.

Ještě závažnější je *diskrepance* mezi tím, co vyplývá z nashromážděného empirického materiálu, a závěry z něho vyvozenými. Na zmíněnou „konstrukci ideálního typu socialismu“ (z 1. kapitoly) navazuje v 3. kapitole pasáž obsahující globální vylíčení podstatných znaků reálné československé společnosti podle stavu k listopadu 1967, která se hodnotí na základě onoho „ideálního typu“ (s. 161 až 170). Podaná typologická charakteristika reálné československé společnosti daleko překračuje závěry odvoditelné na základě materiálu získaného průzkumem. Jehož možnosti zobecnění byly mnohem užší.

Týká se to zejména vztahů spjatých se způsobem organizace a řízení společnosti. V knize se charakterizují jako v podstatě byrokraticko-technokratické, téměř s absencí demokratismu, a zároveň jako brzda pokroku. Současně se konstatují rysy rovnostářství. Ve skutečnosti se globální charakteristika tohoto druhu vymyká možностям zobecnění na základě provedeného empirického průzkumu. Průzkum zdaleka neobsáhl oblast společenských vztahů, jichž se dotýkají uvedené zobecňující závěry. Nepostihl právě vztahy řízení společenských a zvláště výrobních procesů a jejich ekologii tak, aby z jeho výsledků byla odvoditelná citovaná charakteristika. Kniha například nezkoumá otázku dodržování disciplíny v těchto vztazích, třebaže mluví obecně o byrokraticko-technokratických relacích, k jejichž znakům náleží přísné respektování subordinační a tuhé kázeň. Nevšímá si značného oslabení vztahů autority v řízení výroby a zčásti i ve státní správě a neklade otázku, zda k brzdám nenáleží právě též podlomení disciplíny.

Výzkum rovněž nepostihl různé stránky vztahů řízení, jejichž zjištění a zhodnocení

by bylo nezbytné pro kvalifikované závěry o stupni demokraticismu. Dotkl se sice otázky rovnostářství ve sféře ekonomických vztahů rozdělování (i tu ovšem vlastně neúplně), ale nikde problematiky rovnosti v oblasti politických a právních vztahů. Ačkoli jedním z charakteristických rysů naší socialistické společnosti jsou široká sociální práva občanů, výzkum nesledoval, jak tato práva přispívají k reálné rovnosti možností využívání politických (demokratických) práv. Stupeň demokraticismu by dále bylo nutno probádat na základě zkoumání nejen formalizovaných relací (funkcí apod.), ale i řady interakcí umožňujících charakteristiku faktického fungování vztahů nadřazenosti a podřízenosti a účasti na řízení.

Je nutno dále poukázat na neprůkaznost těch dalších partií knihy, jež přesahují meze empiricko-sociologického výzkumu a zaujímají negativní stanovisko k „vulgárnímu třídně ekonomickému redukcionismu“, aniž by autenticky objasňovaly marxistickou interpretaci dané teoretické sociologické problematiky. Jde zejména o pasáže, v nichž se dovozuje, že na základě provedeného empirického průzkumu „mylnou se ukázala být teorie interpretující úlohu dělnické třídy jako stratifikační schéma přímého panství dělnictva“ (s. 162). To se dokládá konstatováním, že podle výsledků průzkumu „duševní pracovníci jako celek... mají vyšší statusové charakteristiky než pracovníci fyzičtí, včetně dělníků“ (s. 107) — tj. zastávají složitější práci, mají vyšší vzdělání, vyšší životní úroveň, vyšší funkce atd.

Jak zacházejí autoři *Československé společnosti* s problematikou *třídní struktury*? Tak, že se přímo vnucují analogie s americkou buržoazní sociologií. Vychází se ze „stalinského schématu“ tříd „dělnická třída — družstevní rolnictvo — inteligence“ se zámyslem toto schéma prozkoumat a ověřit na empirickém materiálu. (Proč „stalinského“, když to je běžné „schéma“ marxistické teorie?). Ale nejprve se marxistická koncepce třídní struktury *modifikuje* a interpretuje zvláštním způsobem! Dělnická třída se definuje jako „vládnoucí vrstva“, rolníci jako „podřízení spojení“ a inteligence jako „servisní vrstva“ (s. 106) a tvrdí se, že „ve Stalinově schématu jsou seskupení s *nižšími statusový-*

mi charakteristikami — dělníci a rolníci — chápána jako *výše* postavená než duševní pracující...“ (s. 107). Tedy tvrdí se něco, co se u Stalina ani jinde v marxistické literatuře nikde nevyskytuje: historické postavení tříd se mávnutím peramění v „statusové“ vztahy „horních“ a „dolních“ vrstev! Takové pojetí se pak „důsledně operacionalizuje“ a tvrdí se, že jde o „původní smysl, z něhož se po dlouhá léta vychází v oficiální ideologii a politice“ (s. 106).

Není pak divu, že „empirický materiál“ neprokazuje žádnou existenci tříd, že takto pojaté „třídní postavení“ „nepředstavuje statusovou vertikální charakteristiku a nevyjadřuje žádné stratifikační schéma... Jde o *ideologickou konstrukci*, která odraží skutečnost *převráceně*, a to nejen skutečnost československou, nýbrž také skutečnost všech zemí socialistického typu. To je výsledek odpovídající hypotézám a celkem vzato nijak překvapující.“ (s. 107). Ve skutečnosti jde o ideologické konstrukce autorů *Československé společnosti*, které zkreslují společenskou skutečnost i marxistickou teorii.

Koneckonců čteme-li pečlivě, najdeme výslovné přiznání se k tradicím buržoazní sociologie: „Stratifikace znamená pro nás tedy tolik jako pro jiné pojem „třídní krystalizace“ (s. 32). „Multidimenzionální statusové charakteristiky vyvinuté *moderní sociologií* jsou *plně použitelné* a měří i stratifikaci československé, *socialistické varianty industriální* (či industriálnímu stadiu se blížící) společnosti“ (s. 123). A tak se spojuje tradiční „stratifikační“ přístup (analýza v *Československé společnosti* ústí ve schéma šesti statusových vrstev, které mají charakterizovat sociální strukturu naší společnosti) s koncepcí v buržoazní sociologii neméně tradiční, totiž s tvrzením, že socialistická společnost je jistou variantou „industriální“ společnosti (jejíž jinou variantou je společnost kapitalistická).

„I tento poslední přehled prokazuje tedy to, k čemu přinášela kamének po kaménku důkazy celá naše analýza,“ uzavírají autoři. „Svazek kulturně sociálních diferencí je v práci *Československé společnosti* determinantou určující kostru sociální stratifikace. To, jaké postavení člověk ve společnosti zaujme, je především v rozhodující míře určováno jeho pracov-

ním postavením, způsobem života ve volném čase a vzděláním..." (s. 156). Tedy „svazek kulturně sociálních diferencí“, nikoli třídní poměry, nikoli třídní hlediska a hodnocení.

S marxistickou teorií o dějinné roli a hegemonii dělnické třídy, o poslání, podstatě a funkcích socialistického typu státu jsou nesrovnatelné statusové charakteristiky vytěžené z provedeného empirického výzkumu. Jde tu o hluboce mylný pokus řešit prostředky tohoto výzkumu problematiku, která těmito prostředky řešitelná není.

V závěru 3. kapitoly (v části 3.9.8.) se uvažuje o zájmech a vědomí jednotlivých vrstev a na základě toho se konstatuje k listopadu 1967 „latentní napětí krizového charakteru“ a tvrdí se v podstatě, že výzkum umožnil předvídat vývoj československé společnosti v roce 1968. Podle tohoto závěru tedy „proti byrokratickorovnostářskému uspořádání se šikovala mocenská koalice sociálních sil zainteresovaných na sociální změně v socialistickém směru. Tyto síly si byly, jak dokazuje náš výzkum, vcelku správně vědomy svého postavení i stavu společnosti“ (s. 167). Avšak ani z předchozích výkladů o předmětu průzkumu, ani z kapitol 10-12, věnovaných některým otázkám sociálního vědomí, nevyplývá, že by byly bývaly při průzkumu sledovány takové motivační struktury, politické hodnotové orientace a postoje, aby závěry knihy v tomto směru vyplývaly ze zpracování získaného empirického materiálu.

Již samým hlavním názvem knihy autoři chybně rozšířili její záběr na velice náročnou problematiku, kterou nemohlo lze řešit na základě projektovaného empirického průzkumu. Kniha *Československá společnost*, která zanedbává materialistickou dialektickou metodu a náležitě neuplatňuje kategorie a koncepce materialistického pojetí dějin, nemohla dospět k adekvátním teoretickým interpretacím sebraného empirického materiálu a zejména nemohla odhalit zákonité vývojové tendence naší společnosti. Práce sice chtěla podat charakteristiku československé společnosti a jejího fungování k určitému datu (listopadu 1967), kdy byl proveden konkrétní výzkum. Avšak přes dílčí pozitivní přínos ani tento úkol nemohla uspokojivě splnit, neboť stav společnosti po-

jí má pouze staticky a neinterpretuje její jako moment dynamiky společenského vývoje v celém jeho kontextu přechodu od kapitalismu ke komunismu.

Při pokusu o vysvětlení a zhodnocení získaných dat a při charakteristice československého společenského systému kniha nečiní zadost materialistickodialektickému pojetí úlohy a vztahu objektivních a subjektivních činitelů společenského vývoje.

Sám život prokazuje míru hloubky mylnosti tvrzení, že „třídní postavení“ není „dimenzi jediné významnou, všeurčující“ a že „ono samo může být téměř beze zbytku redukováno na jiné sociální rozdíly..." (s. 158). Právě nastolení plochého redukcionismu namísto marxisticko-leninské dialektické metody je zde otevřeně proklamováno za metodologickou normu. Podobně i na jiných místech knihy je tento postup nejpodstatnější „vadou krásy“ (s. 159) metodologických postupů. Omezuje sice nejprve svůj výzkumný cíl na poznání vybraných objektivních stránek sociální stratifikace. Mechanicky však z nich vyvozuje závěry o charakteru celého sociálního systému a jeho fungování. Ale zhodnotit plně povahu a roli objektivních činitelů nikterak nelze bez ohledu na povahu a úlohu subjektivních faktorů. V knize se subjektivní stránky reality zjevně pojmají anti-dialekticky jako pasívní odraz objektivních podmínek. Zřejmě se mylně předpokládá totožnost objektivně vymezených rolí a skutečného chování nositelů těchto rolí.

Tvůrčí možnosti a aktivita pracujícího lidu a jeho organizací, především iniciativní ideová a organizátorská role komunistické strany, jsou zcela mimo zorné pole této knihy. Ve skutečnosti pouze se zřetelem i na tyto komponenty sociálního vývoje lze podávat marxisticky založenou charakteristiku socialistické společnosti a dialektický výklad vývoje její sociální struktury.

Nedostatky metodologických přístupů a východisek vedou nutně ke zkreslujícím věcným závěrům o sociální struktuře československé společnosti, zejména k hrubému zanedbávání podstatných třídních aspektů a souvislostí. Na mnoha místech se v podstatě zamítá význam Stalinova pojetí tříd v socialismu. Tato kritika však bohužel nevede k úsilí hlouběji vyjasnit a

propracovat marxisticko-leninské pojetí tříd, nýbrž k negaci třídního aspektu v sociální struktuře socialistické společnosti vůbec.

Skutečnost, že autoři práce *Československá společnost* nenašli správnou teoretickou platformu pro chápání podstaty sociální struktury naší společnosti a že celá teoretická koncepce „šla nad empirická data, a proto byla výzkumem těžko verifikovatelná“, zjišťuje i Z. Šafář ve svém námi už zmíněném článku v *Nové myslí*. Jeho rozbor konkrétních nedostatků dané práce není však bohužel dostatečně konzistentní. Tak například tvrdí — podobně, jako se prohlašuje v *Československé společnosti* — že všechny stati práce byly budovány především na základě získaných empirických dat (s. 589). Ale zároveň konstatuje, že je jim dána „jistá optika“ (výběrem dat, akcentováním jistých problémů, interpretací statistických výsledků), jež závisí na autorech statí! Jaká je potom míra pravdivosti a věrohodnosti závěrů, zvlášť v případě kolektivní práce, hraje-li subjektivní optika takovou úlohu?

Na jiném místě dokonce říká, že „některé soudy svou obecností rozhodně překračují rámec empirických údajů a jsou přímo poplatné myšlenkovému ovzduší roku 1968“ (s. 595). Když zvažuje přínos *Československé společnosti*, mluví Šafář o nutné „reinterpretaci“ některých empirických zjištění. Ale co to znamená? Znamená to, že teoretická zjištění mají být škrtnuta a nahrazena jinými? Jaký je pak v celé práci vztah mezi „teorií“ a „empirií“? Vtírá se otázka: Když na základě daného šetření lze „empiricky prokázat“ to či ono, proč nebylo lze prokázat samu falešnost teoretických závěrů, interpretací i nakonec výchozích hypotéz?

Je přece notoricky známo, že teoretické a koncepční úvahy nejsou nikdy jen výsledkem „zobecňování“ „empirického“ materiálu, nýbrž že každému — a zvlášť tak náročnému a komplexnímu empirickému šetření — nutně předchází a vplétají se do něj.

Ona subjektivní „optika“, o níž se Šafář zmiňuje, je prostě dána ideologickou volbou a s ní spjatými koncepcemi. Je až s podivem, jak si zkušeni „metodologové“ představují vztah teorie a sociologických výzkumů: „sociologové“ (tj. ti, kteří provádějí „empirická šetření“) by měli dostá-

vat od „teoretiků“ přesnější „fundovaná zadání“ a teoretikové by se měli „úžeji přimknout“ k projektům empirického výzkumu. To vypadá, jako by „sociologové“ — tj. „metodologové empirických šetření a jejich organizátoři“ — se zabývali čistě měřením, sbíráním a zpracováním „dat“ bez ohledu na teorii. To je ovšem pozitivistický požadavek, který opouští i soudobá buržoazní sociologie. A pokud jde o to, jak takové „měření“ vypadá, poukázali jsme už na článek K. Berky, který je výstižně rozebral.

Není pak divu, že metodologové staví otázku o možnostech a mezích empirického šetření, na kterou by měli spíše odpovídat, například konkrétnějším rozбором *Československé společnosti*. K této otázce má vést i sama skutečnost, že empirická data, sebraná koncem roku 1967, vlastně výslovně neobsahují varování před možností nástupu pravicových sil, jež se pokusily roku 1968 o kontrarevoluční převrat“ (str. 597). To je ovšem naivní požadavek, protože takové varování nemohou dát žádná „empirická data“, ale jen teoretické závěry. Ostatně jak se to snáší s tvrzením v *Československé společnosti*, že šetření „prokazovalo nutnost Února“?

Резюме

Гоушка И. - Глусты В.: Классовый характер социальной структуры и стратификационная теория

Марксистское материалистическое понимание истории усматривает в классовой структуре и в классовой борьбе основную структуру для понимания динамики общественного развития и социалистической революции; одновременно понимает их как постепенный переход к ликвидации общественных классов, к устранению классовых интересов, к социальному равенству всех трудящихся и к справедливому разделению общественного богатства.

О большой силе марксистских идей, о классовой структуре и динамике обществ кроме прочего свидетельствует действительность, что даже в самой западной социологии все больше и больше оживают концепции, ставшие модными главным образом с тридцатых годов и в известном отношении достигшие высшей степени в функционалистских теориях после второй мировой войны. И именно самые выдающиеся представители ощущают необходимость вновь справиться с марксистским учением, непреодолимая вескость которого заключается прежде всего в том, что оно выражает действительность классового аспекта социальной структуры капиталистических стран и классовую основу международных отношений и конфликтов.

Уже у Макса Вебера мы находим разработанную концепцию, которая хотя и развивалась в разных направлениях социологическое познание, все же она означала принципиальный разрыв с марксистской теорией классов и типическую попытку «заменить» ее «более сложной» теорией. Хотя Вебер заимствует у Маркса подчеркивание некоторых экономических детерминантов классов (собственность), все же он в своей системе общественной «стратификации» в качестве центрального понятия видит не понятие общественного класса, но социального статуса. Таким образом приходится к точке, когда классовая структура заменяется «иерархией статусов».

В американской социологии начиная с двадцатых годов появляются два характеристических эмпирических подхода к исследованию «стратификации» общества, обычно обозначаемые как «объективные» и «субъективные» и создавшие долговременную теоретико-эмпирическую традицию. Первый подход отождествляет класс с общественным слоем, который характеризуют по существу просто на основе деления смотря по роду занятий. Второй подход оставляет определение за самими опрошиваемыми, их субъективными взглядами.

Структуральный функционализм, собственно, только развивает традицию американской буржуазной социологии, а именно как с теоретической стороны, так со стороны строений разных «эмпирических моделей» стратификации и ее «измерения».

Функционалистские теории понимают расслоение общества неклассово, опять, собственно, как дифференциацию общества по доходу (богатство, состояние), власти (влиянию и т. п.) и престижу, в типические «слои» — верхние, средние, нижние. Это «расслоение» принимают за необходимое и нужное для функционирования любой социальной системы. В понятийном отношении эта дифференциация отождествлена с классовой дифференциацией («класс» обычно обозначает слой). Не только неравные оплаты, но и существующие различия в оплачивании и в распределении общественного богатства таким образом теоретически обосновываются «функциональными потребностями» социальной системы, их объявляют вечными и необходимыми.

Поскольку дело касается работы чехословацких социологов во второй половине 60-ых гг. «Чехословацкое общество 1967», она в ряде отношений не отвечает постулатам марксистского классового анализа. По теоретической концепции «операционализма» и по характеру эмпирического обследования работы «Чехословацкое общество» (отчасти и по выбору литературы и ссылок) мы совершенно ясно видим, что были заимствованы традиционные модели стратификации, в таком виде, в каком их выработала американская социология и особенно структуральный функционализм. Мелкие отклонения в «измерении» отдельных «размеров», доходов, власти и т. д. являются несущественными.

Если не принять во внимание существование общественных классов, о которых мы говорим на другом месте, то неоспоримо, что наше общество дифференцировано в самые раз-

ные группы по разным аспектам — к доходам, оборудованию домашнего хозяйства, квалификации, образованию и т. д. Однако мы утверждаем, что разделение на более или менее компактные типические слои «верхние» и «нижние», которое характерно для капиталистического общества с большими экономико-социальными различиями, нельзя применить к нашему социалистическому обществу, или же что оно вытекает только из сконструированных «моделей» и очень односторонних «измерений». Оно не отражает типическую структуру социалистического общества. Само понятие «расслоения», «стратумов» (и «стратификации»), традиционно означающий иерархический характер социальной дифференциации («наверху — внизу», «богатые — бедные», «властные — безвластные», «с высоким престижем — с низким престижем») не может быть так просто и несложно, без критического анализа, применен к социалистическому обществу.

Равным образом, например, понятия «участие во власти», участие в руководстве, «демократия» и т. п. в социалистическом обществе наполнены «другим отличающимся содержанием», чем в капиталистических обществах. Они не могут «операционализироваться» и «измеряться» традиционными способами буржуазной социологии. Даже, например, вопрос дифференциации по доходам понимается по существу искаженно, если адекватно не учитывать расходы социалистического общества на общественное потребление и остальные формы социальной политики. На самом деле все моменты приводят к тому, что наше социалистическое общество не является типическим обществом с иерархией статусов, но обществом с максимальным в историческом плане социальным равенством, как мы об этом пишем в заключение статьи.

Summary

Houška J. - Tlustý V.: The Class Character of the Social Structure and of the Stratification Theory

In the Marxist materialistic conception of history the class structure and the class struggle are the key structures enabling to understand the dynamics of the social development, the socialist revolutions being understood at the same time as a gradual transition to the liquidation of social classes, abolishing of class interests, establishing of social equality of all working people and ensuring a just allocation of the social wealth.

The great force of the Marxist ideas about the class structure and the dynamics of societies proves — among others — the fact, that even in the western sociology a number of conceptions which had become fashionable at the beginning of the thirties and culminated in a certain sense in the functionalist theories after the World War II., has already grown obsolete and no smaller than the most prominent representatives of those theories feel it urgent to reappraise their attitude to Marxism, whose unparalleled strength results above all from the fact, that it grasps the

reality of the class aspect of the social structure in the capitalist countries and the class background of international relations and conflicts.

Already in Max Weber we find an elaborate conception, which developed sociological knowledge in several ways, but meant a fundamental denial of the Marxist theory of classes and a typical attempt to "replace" this theory by a "more complicated" one. Weber accepts Marx' emphasis put on some economic determinants of classes (property), but the focal point of this system of social "stratification" is not the notion *social class* but the notion *social status*. And thus the class structure is replaced by the "hierarchy of status".

Since the twenties two characteristic empirical approaches to the study of the "stratification" of society have appeared in the American sociology. Usually labelled as "objective" and "subjective" they started a long-term theoretically-empirical tradition. The former approach identifies the class with the social stratum, which in principle is quite simply defined on the ground of occupational differentiation. The second approach leaves the definition of the social strata to the respondents, to their subjective opinions.

It is possible to say, that the structural functionalism develops only the tradition of the American bourgeois sociology both theoretically and empirically — constructing various "empirical models" of stratification and of its "measuring".

The functionalist theories do not conceive the stratification of society from the class point of view, they understand it again as a differentiation of society into typical upper, middle and lower "strata" according to income (wealth, property), power (influence, etc.) and prestige. The "stratification" is in their opinion necessary and indispensable for the functioning of any social system. This differentiation is conceptually identified with the class differentiation (the notion class is usually used in the sense of stratum). Not only unequal rewards, but also substantial differences in rewards and allocation of social wealth are thus theoretically justified as "functional needs" of the social system and so they are declared unchangeable and indispensable.

The book *Czechoslovak society 1967*, written by the Czechoslovak sociologists in the second

half of the sixties, is in many ways inadequate to the postulates of the Marxist class analysis. The theoretical conception of "operationalization" and the character of empirical research discussed in *Czechoslovak society 1967* (and partially also the choice of literature and references) indicate, that the authors accepted traditional models of stratification prepared by American sociology, especially by the structural functionalism. Minor modifications of "measurement" of particular "dimensions" as income, power etc. are irrelevant.

Abstracting from the existence of social classes we refer to above, there is no doubt that our society is *differentiated* in many groups in terms of several aspects — income, household, equipment, qualification, education etc. Nevertheless we maintain, that the division of population into more or less compact typical "upper" and "lower" strata — characteristic for capitalist societies with great economic and social differences — cannot possibly be applied to our socialist society. Such a division results from artificially constructed "models" and from one-sided "measurements" only. It does not fit the typical structure of the socialist society, it does not express its fundamental *differences* from the capitalist society. The term strata (and "stratification") itself, which traditionally denotes the *hierarchy* character of the social differentiation ("at the top" — "at the bottom", the "rich" — "the poor", "the powerful" — "the powerless", "with high prestige" — "with low prestige") cannot be so easily and simply, without any critical analysis, applied to the socialist society.

Same concerns the concepts, such as "share of power", "share of management of democracy" etc., which in the socialist society have *another*, different content than in a capitalist one. They cannot be "operationalized" and "measured" by the traditional methods of bourgeois sociology. Also e. g. the question of income differentiation cannot be properly understood if we do not take into consideration the socialist state expenses in the sphere of social politics, social consumption, etc. A thorough analysis of the problem results in the finding that our socialist society is *not* a typical society of a status hierarchy, on the contrary, it is a society enjoying a historically maximum *social equality*, as the authors conclude.